

Уметничко-продукцијска група *Ноћ музеја*, Београд

DOI 10.5937/kultura1754190P

УДК 725.8(497.11)"18/19"

796/799(497.11)(091)

оригиналан научни рад

УЛОГА, ОБЛИКОВАЊЕ И ПРЕОБРАЖАЈ СПОРТСКИХ ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ У XIX И XX ВЕКУ У ОДНОСУ НА ПОТРЕБЕ ГРАДА

Сажетак: *Сваки град је огледало друштва и друштвених активности које су се одвијале кроз његову историју. Београд је у својој прошлости био испуњен крупним променама, које су га за неколико деценија у XIX веку, од неуређене вароши претвориле у српску престоницу. Са развојем државе, расте и тежња да се иде у корак са светом, где су се од давнина неговале спортске дисциплине. Спортска архитектура Београда почела је да се развија средином XIX века – од првих јавних купалишта на Сави, стрелишта на Топчидеру, фудбалских терена на Тркалишту, прешла је велики развојни пут, мењајући свој облик и намену у односу на потребе. У првим деценијама XX века граде се тенис терени, клизалишта, базени и велики стадиони, док је каснији развој пратила изградња модерних спортских хала. Кроз развој архитектуре спортских објеката, можемо пратити низ промена и преображаја, где се губе једни, а добијају нови архитектонски облици, док историја наставља да иде својим неумитним током.*

Кључне речи: *спортски објекти, игралишта, јавна купатила, терени, стадиони, спортско рекреативни центри, хале*

Увод

Сваки град је огледало друштва и друштвених активности које су се одвијале кроз његову историју. Београд је у својој бурној прошлости био испуњен крупним променама, које су га за само неколико деценија у XIX веку, од неуређене вароши претвориле у престоницу српске државе. Са развојем младе државе, расте и тежња да се иде у корак са развијеним светом, где су се од давнина неговали спорт и спортске дисциплине. Мења се свест људи, долазе са запада архитекте, студенти који доносе новине, па и спорт.

Први облик физичког васпитања у Београду појавио се 1808. године у оквиру предвојничке обуке, и то у Великој школи. У аналима је записано да се ту предавао егзерцир и фехтовање (мачевање), односно борење сабљом.¹ Мачевање је први савремени спорт, који се после Првог српског устанка појавио у Србији. Предавао га је коњички капетан Петар Ђурковић.² Поновним падом Србије под Турску власт 1813. престала је са радом Велика школа, а самим тим и свака спортска активност.

Мачевање се поново помиње 1843. године, када је београдски чиновник Јован Нинић унајмио учитеља мачевања да обучава београдску омладину, тако да се ова школа може сматрати првом спортском школом у Београду. Прва објављена спортска вест, односила се управо на ову школу, која се налазила на месту зграде САНУ у Кнез Михаиловој улици.³

У српском народу су веома биле популарне трке коњаника или кошије (косије) још од времена кнеза Милоша. Након премештања престонице, Београд је 1842. године био домаћин првих модерних трка, организованих по

1 О настанку и историји Велике школе у: Гордић, Р. М. (2004) *Велика школа 1808–1813*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда; Опис прве српске високошколске установе даје нам и Ненад Макуљевић у: Макуљевић, Н. (2014) *Османско – српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815–1878)*, Београд: Тору, стр. 202; Пауновић, М. (1971) *Београд кроз векове*, Београд: Светозар Марковић, стр. 1219; Група аутора, (2004) *Модерна српска држава 1804 – 2004, Хронологија*, Београд: Историјски архив Београда, стр. 26; Стојановић, Д. (2008) *Калорна и асфалт, Урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*, Београд: Удружење за друштвену историју, стр. 328.

2 Група аутора, нав. дело, стр. 26; Radan, Ž. (1977) *Pregled historije tjelesnog vježbanja i sporta*, Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu, str. 101.

3 Чубриловић, В. (ур) (1974) *Историја Београда 2*, Београд: Просвета, стр. 805; Тодоровић, Ч. С. (2009) *Спорт у старом Београду (XIX век)*, Београд: *Zepter Book World*, стр. 22.

западноевропском узору. Организовао их је енглески конзул Џорџ Лојд Хоџис (George Lloyd Hodges) у част султановог изасланика Сакиб – ефендије.⁴ Занимљиво је да је коњички спорт у оно време у Београду имао назив „енглески коњо-трк”. Претпоставља се да су одржане иза садашње главне железничке станице, у Бари Венецији.⁵ Међутим, није познато да ли је земљана стаза на којој се одржавало такмичење имала некакав архитектонски оквир. Физичко васпитање уводи се факултативно 1844. године, школским законом, за ученике гимназије. Нажалост, због недостатка стручних кадрова, али и материјалних средстава, настава се тешко спроводила. Тек је „Закон о устројству основних школа” из 1863. увео гимнастику у све школе у Кнежевини. Држава је одобрила новчана средства за набавку потребних гимнастичких справа и за плаћање учитеља гимнастике, што је представљало прекретницу. Ангажован је стални учитељ гимнастике Асканиус Седлмајер из Немачке, који је од 1863. године, у наредних десет година предавао у већини школа у Београду.⁶

Архитектура у служби спорта

Познато је да се много истакнутих личности у XIX веку бавило бригом за физичку активност, због чега се све више размишљало о изградњи спортских објеката. Архитектура спортских објеката у Београду почела је да се развија средином XIX века, а са развојем и ширењем спортских активности добија све већи значај, због чега се јавила потреба да се одреде конкретни архитектонски оквири, односно простори за редовно функционисање спортиста. На својим почецима, иницијатива је потицала од приватних лица, тако да су већ четрдесетих година XIX века, подигнути први објекти за физичку културу, јавна купатила, која су отворана дуж десне обале Саве.

Београдска јавна купалишта

Прво јавно купатило у Београду на Сави отворили су 1843. године Коста Лапојевић и Димитрије Данић.⁷ Купатило је

4 Оснивање коњичког друштва, податак преузет из књиге: Radovanović, B. (1991) *Staništa*, Beograd, str. 23, 22. 01. 2010. http://www.zastava-info.co.yu/kultura/monografija/osnivanje_konjickog_drustva.html; Цвејић, Б. *Дуга историја коњичких трка*, 3. 03. 2010. http://www.danas.rs/vesti/srbija/beograd/duga_istorija_konjickih_trka.39.html?news_id=151637

5 Тодоровић, Ч. С. нав. дело, стр. 21. На простору некадашње Баре Венеција од 2016. године се гради комплекс „Београд на води”.

6 Група аутора, нав. дело, стр. 103; Radan, Ž. нав. дело, стр. 102.

7 Код Симе Ћирковића наилазимо на податак да је ово купатило отворено годину дана раније. Погледати у: Ћирковић, Ц. С. (2014) *Калемегданске*

имало уграђен базен за децу и кабине за одрасле,⁸ а ангажован је и учитељ пливања. Након четири године, 25. маја 1847. Драгутин Карловански, „београдски фабрикант” отворио је „Прво српско купалиште и пливалиште” и такође ангажовао наставника пливања.⁹ Забележено је да је пливалиште „преко 14 хвата дугачко и 4 хвата широко и ограђено обезбедителном мрежом.”¹⁰ Учитељ пливања је био Италијан Алберто Драгонер.¹¹ Карловански се помиње и као Карло „први у Србији сирћетни фабрикант”, предузимљиви Немац, чије је пливалиште прво у Србији бележило метеоролошка посматрања, односно пратило топлоту воде и ваздуха. Купалиште, нажалост, није дуго трајало, а Карловански је отворио бакалницу и наставио да се бави трговачким послом у Београду.¹²

Године 1854. капетан Миша Анастасијевић је на Сави код пристаништа, у Карађорђевој улици близу садашњег моста, изградио купатило са 12 „собица за купање”. Две године касније, у пролеће 1856. на месту тог купатила Београдска општина гради веће купатило за своје становнике.¹³ Године 1865. на Сави „испред куће Настаса Захе”, код моста у Карађорђевој улици, је изграђено купатило Милоша Димитријевића, које је названо и „Фризерово” купатило, на основу његовог занимања. Имао је два базена и већи број кабина за купање у хладној води. Шест година касније га је преуредио, а наследили су га синови који су га још дуго држали.¹⁴ Иза „Фризеровог” или тзв. „Зеленог”, постојало је и „Плаво”

сенке, Београд: Дерета, стр. 235.

- 8 Тодоровић Ч. С. нав. дело, стр. 22; Пауновић, М. нав. дело, стр. 1219. Живорад Јовановић наводи да је ово купатило отворено 1853. године; Видети у: Јовановић, П. Ж. (1964) *Из старог Београда*, Београд: Туристичка штампа, стр. 67.
- 9 Пауновић, М. нав. дело, стр. 1219; Чубриловић В. (ур), нав. дело, стр. 813; Сима Ћирковић наводи годину 1845. као годину у којој је отворено „Прво српско пливалиште”, у: Ћирковић, Ц. С. нав. дело, стр. 237.
- 10 Radan, Ž. нав. дело, стр. 103.
- 11 Тодоровић Ч. С. нав. дело, стр. 25; О молби учитеља пливања Алберта Драгонера управи града Београда у: Група аутора, (2005) *Живети у Београду 1842–1850*, Документи управе града Београда, Београд: Историјски архив Београда, стр. 510–511.
- 12 Јовановић, П. Ж. нав. дело, стр. 67.
- 13 Тодоровић, Ч. С. (2009) *Спорт у старом Београду (XIX век)*, Београд: *Zepher Book World*, стр. 30–32; Јовановић, П. Ж. нав. дело, стр. 67.
- 14 Тодоровић, Ч. С. нав. дело, стр. 47; У документима управе града Београда су сачувани дописи, где Милош Димитријевић моли за дозволу за градњу купатила још 1862. године. Тада је одбијен јер је био аустријски поданик. Касније му је одобрена градња. Више о томе у: Група аутора, (2005) *Живети у Београду 1851–1867*, Документи управе града Београда, Београд: Историјски архив Београда, стр. 521–524.
-

купатило, односно „Оријент”, инжењера Јефтимијадиса, које је било направљено од дрвених платформи на бурићима. Иза ова два је било још једно, војно купатило на понтонима.¹⁵ Занимљиво је да је 1867. године и Стева Тодоровић држао купатило на Сави, код Бранковог моста у Карађорђевој улици, али није познато шта се касније десило са њим.¹⁶

На простору данашњег Спортског центра „Милан Гале Мушкатиновић”, након Првог светског рата, изграђен је први спортски центар у Београду „Ђачко купатило”. Основано је 1919. на иницијативу директора Друге мушке гимназије Мирка Поповића и подршку директора Реалке, Илије Ђукановића. Већ следеће године, почело је са радом, а како није било свлачионица, посетиоци су се пресвлачили на оближњем укутвљеном шлепу. До купатила се долазило подно Калемегдана, са простора где је сада Зоолошки врт, преко железничке пруге, кроз дрворед јабланова и топола. На улазу у купатило је стајала дрвена кућица, где је био контролор за карте. На кућици је постојала и мала остава за ствари од вредности, а изнад је стајала табла на којој је кредом био написан датум и температура воде.¹⁷

После две, три године, изграђена је зграда на стубовима, где се у левом крилу налазила свлачионица за ученице, стан за чувара и одељење за чување весала и свега неопходног за одржавање купатила. У десном крилу се налазила гардероба за ученике, а у средњем за родитеље, професоре и друге госте. Са спољне стране су се такође налазиле кабине за родитеље и професоре. На самој реци су биле постављене две платформе од дасака са мостићима на бурадима, који су заграђивали простор одређен за купање у реци. Тај простор је био ограђен дебелим балванима везаним жицом, који су били подељени у две зоне, за непливаче у плићем делу и пливаче у дубљем. Ту су касније постављене и трамболине на платформама.¹⁸

На обали се налазила плажа насута песком, а за улазак у воду су послужиле две стазе са каменим плочама, које су некада поплочавале Кнез Михаилову улицу. Ка кули Небојша су направљени терени за одбојку, лакоатлетска стаза, место

15 Дероко, А. Београд на сусрету два века, у: *Београд у сећањима 1900–1918*, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 29–30.

16 Тодоровић, Ч. С. нав. дело, стр. 51.

17 Лимић, Д. В. Ђачко купатило на Дунаву, у: *Београд у сећањима 1919–1929*, приредио Ђоковић, М. (1980) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 279–280.

18 Исто, стр. 280.

за скок у вис и даљ, као и куглана, затим су ту постављене и справе за вежбе, кругови, вратило. Преко пута, на борчанској страни, су се тада налазиле простране пешчане плаже, које су због своје лепоте назване плаже „Кефалоније”. Даље, према електричној централи, налазило се купалиште војске, затим купатило „Мон плезир”, где су се купали Дорђолци и потом, јеврејско купатило.¹⁹

У раздобљу између два рата, на десној обали Саве је било 18 купалишта на дрвеним сплавовима, а међу њима су посебно били популарни, „Лепа Нивернеза”, „Смиљево”, „Трнинић” и највеће, „Народно купатило Општине града Београда”.²⁰ Старо општинско купатило са својих 80 кабина није било довољно за потребе све већег града. Због тога је направљено ново, далеко веће (слика 1), према пројекту архитекте Ђорђа Лукића. Купатило се састојало из десет делова, повезаних гвозденим сајлама. Имало је површину 2 500 м², а пловило је на 2 000 празних дрвених буради, спојених конструкцијом од три реда греда. Изградња је започета 18. маја 1933. године, а отворено је 29. јула исте године. Већ на самом почетку, због све већег броја купача, наметало се питање проширења купатила, пред следеће сезоне.²¹

Након Другог светског рата, са развојем урбанистичког плана Београда, на том потезу је направљено шеталиште, а касније и бицикличка стаза. Уместо купалишта, на месту „Бачког купатила” је саграђен спортски центар „25. мај” са неопходним спортским теренима, а плаже су заменили сплавови, доневши нови урбани идентитет Београда.

Слика 1 Народно купатило Општине града Београда (између два рата); Извор: приватна збирка Милоша Јуришића.

19 Исто, стр. 279–281.

20 Bogunović, G. S. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, arhitektura, (I), arhitekti, pojmovi*, Beograd: Beogradska knjiga, str. 36.

21 Аноним, (1934) Народна купатила О.г. Б, БОН бр. 1–3, Београд.

Прво српско друштво за гимнастику и борење

Као почетни оквир за развој гимнастике у Београду, може се узети година 1857. Наиме, познати српски сликар Стеван Тодоровић (1832-1925), по повратку са школовања из иностранства 1857. године, у Београду оснива „Уметничку школу”, која је уз сликарство неговала и певање, свирање, мачевање, телесно васпитање и приређивање позоришних представа. Исте године је, на иницијативу својих ученика, основао „Прво српско друштво за гимнастику и борење”.²² Школа се налазила на Косанчићевом венцу бр. 2 у кући сликара Милије Марковића – Распопа, где је касније била Народна библиотека, која је изгорела у бомбардовању 1941. године.²³

Пошто је кнез Михаило био одушевљен идејом да се омладина телесно развија и јача и високо је ценио рад Тодоровића, одредио је да се земљиште на месту садашње Српске академије наука и уметности, ограда и користи у те сврхе. Године 1861. изградио је о свом трошку, код Калемегдана, на месту где је касније подигнут хотел „Српски краљ”, дворану за вежбање и опремио је савременим справама.²⁴ Након пионирских покушаја да се простори магаза и гимназија, као и пољане, ставе у функцији вежбања, ова дворана је грађена искључиво за телесно вежбање.

Изградња Тркалишта

Кнез Михаило је 1862. године у Београду изградио Тркалиште. Забележено је да су 14. априла 1863. године он и српска Влада организовали у Београду прве галопске трке, а хроничар је био новинар Живојин Јовановић, који је записао: „Прво београдско тркалиште било је уређено на месту иза гробља, поред Цариградског друма, где су тада приређивани вашари. То је простор на коме се данас налазе: део Булевар краља Александра, Правни факултет, хотел „Метропол”, Технички факултет и низ зграда у Улици 27. марта. Трчкаста стаза била је у облику елипсе, дугачке 700 хвати (око 1 350 метара). Линија старта и циља је била на Цариградском друму, у висини Кнежевог „чадора” (почасне трибине) поред кога је била трибина за гледаоце. Коњи су кретали у правцу Вуковог споменика, а затим скретали према улици 27. марта.

22 Тодоровић, Ч. С. нав. дело, стр. 33; Недељковић, С. (2003) Соколи прегаоци, *Добровољачки гласник* бр. 21, Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918, стр. 241; Маринко Пауновић, нав. дело, стр. 1221.

23 Stanković, A. (2003) *Viteško, dvorsko i građansko mačevanje u Beogradu*, Beograd: Signature, str. 106.

24 Цветковић, Д. (1998) *Соколи и соколски слетови*, Београд: Мирослав, стр.16.

Потом би обишли круг, поново избили на Цариградски друм и стигли до трибине.²⁵ Из датог описа стазе, може се закључити, да је овај први Хиподром задовољавао све услове који су били потребни за одржавање трка, а престоница Србије је добила своју прву тркачку стазу.

Веома је интересантно да је прва правила за коњске трке приредио лично кнез Михаило по угледу на правила бечког хиподрома. Његовим убиством 1868. године, трке су престале да се одржавају у наредних 20 година.²⁶ Када се у Београду 1890. године основало Дунавско коло јахача „Кнез Михаило”, тркалиште је пребачено у Бару Венецију, која се налазила на месту данашње железничке станице, али се због непогодног терена следеће сезоне сели на Бањицу, где је 1904. године одржан први српски дерби.²⁷ Ово тркалиште није било нимало подесно за потребе трка, јер је конфигурација терена била лоша. Због тога се сели на Цареву ћуприју, где је остало до данас. Хиподром је свечано отворен на Видовдан 28. јуна 1914. године, пред Први светски рат.

Занимљиво је напоменути да је Министарство саобраћаја 1935. године известило Коло да је на месту тркалишта планиран железнички чвор, те да би у том циљу требало што пре наћи ново земљиште. Тако је на левој обали Саве, иза тадашње земунске железничке станице, општина града Београда уступила земљиште за изградњу новог тркалишта.²⁸ Ипак, очигледно је да је Други светски рат омео идеју да се нови хиподром „Дунавско коло јахача” још једном премести.

Соколска архитектура

Соколски покрет је настао у Прагу 1862. године као вид борбе за слободу и уједињење свих словенских народа. Са оснивањем све већег броја соколских друштава у Београду крајем XIX века, јавља се потреба за засебним домовима, који су били намењени искључиво раду Сокола. Идеја за соколску грађевину – соколану, која би служила телесном

25 Историјат Тркалишта, Званична веб презентација Београдског хиподрома, 23. 12. 2009. <http://www.hipodrombeograd.rs/istorijat.php>; О месту на којем се налазило некадашње Тркалиште у: Андрејевић, М. Преображаји амбијента и људи старог Тркалишта, у: Београд у сећањима 1900 – 1918, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 104.

26 Оснивање коњичког друштва, исто, 22. 01. 2010. http://www.zastava-info.co.yu/kultura/monografija/osnivanje_konjickog_drustva.html

27 Исто; Историјат, Званична веб презентација Београдског хиподрома, 23. 12. 2009. <http://www.hipodrombeograd.rs/istorijat.php>; Цвејић, Б. нав. дело, 3. 03. 2010. http://www.danas.rs/vesti/srbija/beograd/duga_istorija_konjickih_trka.39.html?news_id=151637

28 Исто, стр. 41–42.

вежбању, преузета је од старих Грка.²⁹ У периоду идеологије југословенства између 1904. и 1941. године, архитектура је била један од основних чинилаца у стварању представа о југословенству.³⁰ Соколски домови се не могу посматрати као засебни чиниоци, изван политичког деловања и идеолошких мисли, којим је соколство постало један од најснажнијих система идеологије југословенства владајућег режима.

За свој први соколски дом, „Матица”, уједно и први пројектовани дом у Београду, Момир Коруновић је изradio неколико нацрта. На пројекту из 1928. године, грађевина је имала кубичне форму са наглашеном централном вертикалом, са завршним троугаоним забатом на фасади. Фасада је била богатије декорисана у горњим зонама, док су прва три спрата имала полукружни портал, са скулптуром сокола у гнезду, изнад. Сви забати су такође имали скулптуре сокола. Освећење темеља одржано је 6. октобра 1929. године. На пројекту који је урадио 1933. грађевина је имала скромније решење и спрат мање, а такође су биле уклоњене и све скулптуре са бочних фасада.³¹ Године 1935. завршена је изградња соколског дома „Матица” у Београду, која свакако представља најзначајнији пример националног стила у архитектури, који је пропaгирао Коруновић.

„Матица” је имала површину 1650 квадратних метара, због чега је у том тренутку била највећи соколски дом у читавој Краљевини Југославији. Након Другог светског рата, у згради „Матице” се оснива Државни институт за физкултуру (ДИФ) те је 1946. године у сутерену изграђен базен.³² Након премештања Факултета у Кошутњак 1968. године у најзначајнијој спортој грађевини између два рата и даље су се одвијале различите спортске активности, али само факултативно. Ипак, ово је један од ретких спортских објеката, који је задржао место, изглед и намену.

Поред друштва „Матица”, постојало је још седам соколских друштава у Београду. Подигнута су још три соколска дома, и то дом Друштва Београд III (сада СД „Раднички”), потом дом Друштва Београд IV (сада СК „Партизан”) и „Народни дом” Соколског друштва Земун – Матица, који се у међу-

29 Švajgar, V. (1924) Sokolski domovi, prvi deo, *Jugoslovenski Sokol* br. 3, god I, Ljubljana: Jugoslovenski sokolski savez, str. 37–40.

30 Ignjatović, A. (2007) *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd: Gradjevinska knjiga, str. 11–14.

31 Путник, В. (2015) *Архитектура соколских домова у Краљевини СХС и Краљевини Југославији*, Београд: Филозофски факултет, стр. 59–64; Путник, В. (2013) *Соколски домови и стадиони у Београду*, Наслеђе XIV, стр. 70–72.

32 Исто, стр. 62–64.

ратно време није налазио на територији Београда, а на чијем месту је након рушења подигнута Хала „Пинки“. Остала друштва су имала своја седишта у адаптираним просторима прилагођеним вежбачима.³³

Слика 2, монтажни стадион који је пројектовао архитекта Момир Коруновић за свесоколски слет, одржан у Београду 1930; Извор: приватна збирка Милоша Јуришића.

Године 1929. Коруновић је пројектовао соколски стадион (слика 2) на којем се наредне године одржао Свесоколски слет у Београду.³⁴ Тада највећи дрвени стадион у централној Европи, изграђен је на Тркалишту, иза зграде Техничког факултета. Вежбалиште је примало око 3 500 вежбача, а трибине 40 000 гледалаца. По завршетку слета стадион је демонтан и о његовом изгледу сведоче само сачуване фотографије и новински чланци. За овај пројекат награђен је државним орденом Св. Саве III реда.³⁵ Стадион је коштао осам милиона динара, а по завршетку слета, након само петнаест дана, комплетна грађа слетишта је продата.³⁶ Веза политике и уметности је постојала одувек. Владари су уметност веома користили у служби величања сопствене личности или идеје. Као и његови претходници и краљ Александар I је уметност користио у ширењу идеологије југословенства и популарисању своје личности у народу. Своју идеју југословенства ширио је преко соколства и јавних свечаности које су соколи приређивали. Монтажни стадион који је направљен

33 Путник, В. (2013) Соколски домови и стадиони у Београду, *Наслеђе XIV*, стр. 79.

34 Караулић, Ј. (2016) Соколски слетови у краљевини Југославији на примеру свесоколског слета у Београду 1930. године, *Ко је Соко тај је Југословен*, каталог изложбе, Београд: Музеј историје Југославије.

35 Кадијевић, А. (1966) *Момир Коруновић*, Београд: Републички завод за заштиту споменика, стр. 70–71.

36 Anonim, (1937) *Finansijski odbor izglasao je budzet Ministarstva fizičkog vaspitanja, Sokolski glasnik* br. 3, god. VIII, Beograd: Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije, str. 2.

само за потребе соколског слета, показује ефемерни карактер ове свечаности.

Велодроми и клизалишта

Бициклизам спада у један од првих спортова на овим просторима. „Прво српско велосипедско друштво”, на иницијативу неколико угледних грађана Београда, основано је још 23. децембра 1884. године. Друштво је имало само 20 чланова, јер је у то време бицикл (велосипед) био веома скуп.³⁷ Већ 1887. у Београду је изграђен први велодром, који се налазио на месту на којем се данас налази Дом војске Србије на Тргу Републике.³⁸ На поклоњеном плацу Ђорђа Вајферта, подигнута је зграда за друштвени стан и оставу, као и бетонска писта. Следеће године велодром је изгорео, а обновљен је 1897. године.³⁹ Александар Дероко је 1905. написао: „около кружна писта, а у средини зараван која је за мразева поливана водом и служила као клизалиште.”⁴⁰

Године 1898. на углу улица Добрињске и Краљице Наталије, подигнут је велодром Велосипедског друштва „Душан Силни”.⁴¹ Оба велодрома су 1900. послужила као клизалишта у зимском периоду.⁴² Сведоци времена су често давали различите податке о тачној години изградње одређених објеката. Тако Бора Јовановић казује да је на углу улица Добрињске и Краљице Наталије, на месту где се налазио биоскоп *Одеон* (затворен деведесетих година XX века), прво било изграђено клизалиште Грађанског гимнастичког друштва „Душан Силни” и то крајем 1902. године, а касније, када је срушена стара зграда Народне скупштине Србије, око клизалишта је изграђен велодром. Он је постојао неколико година након Првог светског рата.⁴³

Колико се у Београду брзо развијао спортски живот говори и чињеница да је крајем XIX века постојао велодром, а

37 Традиција дуга 125 година, 21. 04. 2011. <http://www.bss.rs/index.php/savez/istorijat.html>

38 Чубриловић, В. (ур) (1974) *Историја Београда 2*, Београд: Просвета, стр. 810.

39 Тодоровић, Ч. С. (2009) *Спорт у старом Београду (XIX век)*, Београд: *Zepter Book World*, стр. 75–76.

40 Дероко, А. Београд на сусрету два века, у: *Београд у сећањима 1900–1918*, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 26.

41 Тодоровић, Ч. С. нав. дело, стр. 75–76.

42 Исто, стр. 110–111.

43 Јовановић, Б. Спорт и спортисти, у: *Београд у сећањима 1900–1918*, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 129–130.

после само пар година изграђен је и други. Данас, после више од једног века, не постоји ниједан. Простори ондашњих љубитеља бициклизма добили су неки други облик.

Стадиони

Прву лопту у Београд је донео Хуго Були, син угледног београдског трговца јеврејског порекла Едија Булија, када се вратио са студија из Берлина. Однео је у Београдско гимнастичко друштво „Соко“, где је 12. маја 1896. године основао Лоптачку секцију.⁴⁴ Након седам дана, 19. маја одржана је прва фудбалска утакмица у Доњем граду код куле Небојша, о чему су писале „Вечерње новости“.⁴⁵ Неопходно је истаћи да су студенти, који су похађали најбоље универзитете у иностранству, на прелазу из XIX у XX век, са запада доносили нов стил живота, у којем се налазио и спорт. Фудбал је врло брзо постао најпопуларнији спорт, који је имао бројне чланове и фанове. О томе сведоче натписи у новинама, фотографије, али и споменице клубова, који су основани у оно време.

Слика 3 Први београдски фудбалери, чланови Лоптачке секције друштва „Соко“, крај XIX века;

Извор: Музеј спорта и олимпизма.

Три године након одигране прве београдске фудбалске утакмице, чланови Лоптачке секције друштва „Соко“ (слика 3) одлучили су да се издвоје. Идеју је дао Хуго Були, који је са Андром Николићем, министром просвете и иностраних послова, одржао Оснивачку скупштину „Првог српског друштва за игру лоптом“ у „Трговачкој кафани“ 1. маја 1899. Већ у пролеће исте године изграђено је и прво игралиште у „Хајд парку“ на Топчидеру. У оно време, Топчидер је био

44 Ђирковић, Ц. С. нав. дело, стр. 247; Тодић, М. (ур.) (2006) *110 година фудбала у Србији*, Београд: Фудбалски савез Србије, стр. 18–20.

45 Тодић, М. (ур.), нав. дело, стр. 18–20.

прилично удаљен од центра вароши, тако да је игралиште брзо напуштено. Већ у лето 1899. направљено је ново, на тзв. Западном Врачару, на месту где се данас налази зграда ДИФ-а Момира Коруновића, изграђена као Соколски дом „Матица”. Игралиште је било ограђено дрвеним тарабама и представљало је први стадион у Београду. Саградио га је о свом трошку Хуго Були, а постојао је само један дан. Већ сутрадан, када су чланови друштва дошли на игралиште, затекли су терен без ограде. Да би надокнадио штету, Були је распродао и оно мало директа што је остало.⁴⁶

Слика 4 Краљева ложа на стадиону „Соко” у Кошутњаку (1923); Извор: приватна збирка Милоша Јуришића.

Чланови Гимнастичког друштва „Соко”, основали су истовремено фудбалски клуб 18. априла 1903. године по старом календару и то је био први фудбалски клуб у Краљевини Србији, који је био базиран на западњачком моделу. Игралиште, пољана у Југовићевој улици, замењена је простором у Бари Венецији, између београдског сајма и Железничке станице. Међутим, убрзо је Сава поплавила игралиште, па је 1904. терен пронађен на Топчидеру, у подножју Кошутњачке шуме. Ово игралиште (стадион) је касније добило и атлетску стазу и мале трибине за стајање. Иако је било доста удаљено од града, чланови клуба су га лепо уредили и остали на њему 27 година, када је држава узела простор за потребе железнице.⁴⁷ Стадион клуба „Соко” је, на основу фотографија и описа, био први прави стадион у Београду. Овално игралиште је било прилагођено великим такмичењима, док су трибине биле облика елипсе, обезбеђујући добру видљивост за чак преко 3 000 гледалаца. Већ 1923. године, на стадиону је подигнута мала раскошна ложа за истакнуте посетиоце

46 Исто, стр 26–27; Бора Јовановић нам је оставио податак да се ово фудбалско игралиште налазило на Губеревцу, код Мостарске петље. Више о томе у: Јовановић, Б. нав. дело, стр. 130.

47 Тодић, М. (ур.), нав. дело, стр. 41–42.

и великодостојнике у спомен венчања краља Александра I Карађорђевића и румунске принцезе Марије (слика 4).⁴⁸

Стадиони на Тркалишту

У мају 1905. формиран је Лоптачки одсек у мачевалачком друштву „Српски мач”, а истоимени фудбалски клуб је основан 15. марта 1906. Игралиште је изграђено у садашњем парку код Вуковог споменика, преко пута Тркалишта, по угледу на западне клубове за лоптање. Терен није био прописаних димензија, тако да су се на њему играле незваничне утакмице.⁴⁹

Слика 5 Игралиште „БСК”- а на Тркалишту 1912. године; Извор: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=999472>.

Фудбалери клуба „Српски мач” су 1. јула 1911. у кафани „Женева”, која се налазила на углу Београдске и Булевар Краља Александра, основали „БСК” – „Београдски спорт клуб”.⁵⁰ Чланови управе су обезбедили изградњу игралишта на простору на Тркалишту, између, касније подигнутих, Правног и Техничког факултета. Прва утакмица на овом игралишту одржана је 21. септембра 1911. године.⁵¹ Занимљив је податак да су, приликом играња првих утакмица, играчи који су становали у близини, од куће доносили клупице и столице за гледаоце. На овом игралишту су подигнути први прописани голови, једино што нису имали мрежу (слика 5). Поред билетарнице, на главном улазу је била подигнута и мала барака, која је служила као свлачионица. Нешто касније,

48 Zec, N. D. Money, Politics and Sports: Stadium Architecture in Interwar Serbia, in: Bogdanović, J. Robinson Filipovič, L. Marjanović, I. (eds.), (2014) *On the Very Edge, Modernism and Modernity in the Arts and Architecture of Interwar Serbia (1918–1941)*, Leuven University press (Belgium), p. 271.

49 Тодић, М. (ур.), нав. дело, стр. 53–54.

50 Миловановић, М. (2011) *Наш плави буквар*, Београд: Клуб пријатеља ОФК Београда, стр. 10.

51 Тодић, М. (ур.), нав. дело, стр. 60–61.

подигнута је прва скромна покривена трибина, дужине 20 метара, испод које је било изграђено неколико ложа, а поред и иза њих неколико редова седишта. Цела трибина је укупно имала 60 седишта. Стадион је званично отворен на Ускрс 1914. године, на дан објаве рата,⁵² а записано је да је стадион био врло модерно уређен, са наткривеном трибином, која је имала луксузне ложе и седишта за 500 учесника.⁵³

Одмах након рата, управа је са члановима и играчима започела обнову игралишта „БСК”. Простор је ограђен плетеном мрежом и био је то први ограђени стадион у Београду, а направљена је и барака за свлачионицу. Убрзо је због изградње Државног архива, терен морао да се ротира за 90 степени, тако да је председник клуба Андра Јовић, са Бошком Симоновићем, који је тада студирао архитектуру, направио план за преуређење игралишта. Тако су 1921. године подигнуте покривене дрвене трибине, дужине 120 метара, са око 2 000 седишта и централном ложом. На овом терену одиграна је прва међународна утакмица, против Румуније, 1922. године, а утакмици је присуствовао и краљевски пар, краљ Александар и краљица Марија.⁵⁴

Изградња Техничког факултета, Универзитетске библиотеке и Архива Србије, била је повод за премештање игралишта „БСК” 1927. године, на нову локацију на Топчидерском брду. Стадион је био дрвене грађе, са атлетском стазом и капацитетом за преко 25 000 гледалаца, а отворен је 5. маја 1929. године.⁵⁵ Угледни београђани финансирани су „БСК”, па је изграђен нов модеран стадион. Након рата, на његовом месту гради се Стадион „ЈНА”, који се сматра првим кораком у успешној архитектури стадиона у Београду и тадашњој Југославији. Пројектанти овог стадиона, који се градио од марта 1948. до краја 1951. били су архитекте Михаило Јанковић и Коста Поповић.⁵⁶ Након готово четири

52 Андрејевић, М. (1989) *Дуго путовање кроз фудбал и медицину*, Горњи Милановац: Дечје новине, стр. 27–29.

53 Зес, N. D. нав. дело, стр. 272–273.

54 Андрејевић, М. нав. дело, стр. 30; Више о утакмицама које су се одржавале након Првог светског рата у: Андрејевић, М. Успон београдског фудбала после Првог светског рата, у: *Београд у сећањима 1919–1929*, приредио Ђоковић, М. (1980), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 203–215.

55 Крстић, М. 12. 09. 2009, Приче из прошлости, <http://www.ofkbeograd.net/index.php?id=185>, преузео податке у: Вукадиновић, Љ. (1943) *Вечити ривали*, Београд: Књижара Иван Гундулић.

56 Janković, M. i Popović, K. (1962) Stadion i sportski park JNA u Beogradu, *Arhitektura i urbanizam* br. 15, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, стр. 12.

деценије, стадион 1989. године мења име у Стадион ФК „Партизан“, а 2010. је на захтев УЕФА реновиран.⁵⁷

На празном простору, преко пута Стадиона „БСК“, на Тркалишту, на месту садашњег Техничког факултета,⁵⁸ подигнут је 1913. године мали стадион спортског клуба „Југославија“. Да би започели градњу, инжењери су морали прво да ископају шанац око терена и ограде га бодљикавом жицом, а затим да изnivelишу терен. Пошто овај клуб није имао тако велике амбиције као „БСК“, стадион је био далеко мањи и мање модеран.⁵⁹

Нажалост, већ 1914. године, због избијања рата, клуб је престао са радом. Обновљен је 1919. под именом Спортски клуб „Југославија“ и на истом месту је подигнуто ново, лепше, игралиште са 2 500 седишта, са трибином испод које је направљена свлачионица са тушевима, са новом оградом и главном капијом.⁶⁰

Игралиште СК „Југославија“ је срушено 1925. године, због изградње Техничког факултета, а следеће 1926. клуб добија терен иза тзв. Топовских шупа, у „непосредној близини друма који води за Авалу.“ У априлу месецу 1927. године свечано је отворено ново, тада највеће и најлепше игралиште у Београду, које је касније преуређено у стадион ФК „Црвена звезда“.⁶¹

Боб клуб

Спортски Боб клуб основао је Милован Радојловић са жељом да се у њему негују зимски спортови, а нарочито „боб – sleigh“, по којем је клуб добио име. Године 1926. оснива пливачку секцију и подиже на Сави удобну зграду са свлачионицама, хангарима за чамце и рестораном, као и пливалиште од 25 м дужине и 12 м ширине.⁶² Зграда је подигнута код ресторана „Шест топола“ на десној обали Саве и имала

57 Обнова Партизановог стадиона, 26. 12. 2011. <http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/>.

58 Андрејевић, М. Преображаји амбијента и људи старог Тркалишта, у: *Београд у сећањима 1900–1918*, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 101.

59 Зес, N. D. p. 273.

60 Стојановић, Д. (1953) *Чика Дачине успомене 1903–1953*, Београд, стр. 57–62.

61 Исто, стр. 56–68.

62 *Први југословенски спортски алманах*, број I, (1930) Београд: Ј. Николић, стр. 63.

је врло складну архитектуру са терасама, лучним улазом и дрвеним степеништем.⁶³

Једна од спортских грађевина која је од настанка до данас задржала функцију је и клупска зграда некадашњег Боб клуба, данас КК „Црвена звезда”. Године 1930. клуб подиже на Калемегдану на својим тенис теренима модерну централну тенис зграду за своје чланове, коју је пројектовао архитекта Драган Гудовић,⁶⁴ као своју прву самосталну грађевину. Израдио је под утицајем свог ментора у чијем је атељеу радио, Драгише Брашована. Објекат је постављен у угао, вероватно некадашњег шанца, да би простор терена био што боље искоришћен, па су видљиве само две фасаде.⁶⁵ Након рата у реновирану зграду је усељен Кошаркашки клуб „Црвена звезда”, одмах по оснивању 1945. године. Боб клуб је расформиран, а некадашњи објекат модерне архитектуре умногоме је променио свој изглед (слика 6).

Слика 6 Кошаркашки клуб „Црвена звезда” на Калемегдану (некадашњи Боб клуб, изграђен 1930).
Извор: приватна збирка.

Ташмајдан

Многи историјски догађаји, значајни за Београд, одиграли су се на простору данашњег Ташмајданског парка. У оквиру њега подизани су разни спортски објекти, почев од Београдског тенис клуба између два рата, преко стадиона на његовом месту, који је зими служио као клизалиште, као

63 Bogunović, G. S. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, arhitektura, (I), arhitekti, pojmovi*, Beograd: Beogradska knjiga, str. 35. Аутор истиче да је архитектура „Боб клуба” на Сави веома подсећала на архитектуру Момира Корунвића.

64 Више о архитекти Драгану Гудовићу у: Bogunović, G. S. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, arhitektura, (II), arhitekti, pojmovi*, Beograd: Beogradska knjiga, str. 796–797.

65 Килибарда, З. Н. (2010) Преглед делатности и улога Драгана Гудовића у београдској архитектури, *Годишњак LVII*, Београд: Музеј града Београда, стр. 217.

и базена, изграђених након Другог светског рата. Такође, у оквиру Спортско рекреационог центра „Ташмајдан“, који је основан 1958. године, подигнуте су и Хала „Пионир“ (данас Хала „Александар Николић“) и „Ледена дворана“ („Пионир 2“).

Стадион

Средином XX века се јавила идеја да се на некадашњим теренима Београдског тениског клуба, у каменолому, изгради стадион са клизалиштем. Прва макета стадиона архитекте Михаила Јанковића⁶⁶ објављена је 1953. године, а допринос архитекте Угљеше Богуновића уочава се у слободним формама решења партера. Занимљиво је да је објекат првобитно био замишљен као фабрика леда, која је снабдевала цео Београд.⁶⁷ Изградња је започета у лето 1951. године. Стадион својом подужном осом, одступа од правца север-југ, због положаја самог терена. Због тога има тешке и дугачке прилазе, док је сама шкољка овалног облика и даје могућност сјајне везе између извођача и гледалаца. Налази се у центру града, због чега има нарочиту вредност. Аутори пројекта су сматрали да је спортски објекат подједнако значајан и важан као и театар, због чега је центар града био идеалан за место градње. Амфитеатрални облик некадашњег турског каменолома помогао је у реализацији обликовања стадиона.⁶⁸ Изграђен је у духу модерне архитектуре, где се градитељи нису стилски потчинили диктату времена, већ су користили сопствени израз и уклапали форму у постојећи амбијент, формирајући на тај начин јединствен облик органске архитектуре.⁶⁹

Хала Александар Николић (некадашња Хала Пионир)

Хала „Пионир“, је после „Арене“ највећи спортски објекат у Београду. Радове је извео „Енергопројект“ из Београда у року од 11 месеци, а свечано је отворена 24. маја 1973. године.

66 Архитекта Михаило Јанковић 1953. године на Ташмајдану оснива пројектантски атеље „Стадион“ којим руководи све до смрти 1976. године. Више о томе у: Bogunović, G. S. nav. delo, str. 822.

67 Куртовић – Фолић, Н., Ротер-Благојевић, М., Никезић, А., Јадрешанин – Милић, Р., Николић, М. и Ћоровић, Д. (2007) Пројекат ревитализације Ташмајдана, *Наслеђе VIII*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 243–244.

68 Михајлов, С. (2007) Летња позорница у Топчидеру, *Наслеђе VIII*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 124.

69 Милашиновић Марић, Д. (2011) Развојни токови у српској архитектури 1945-1961, *Архитектура и урбанизам* бр. 33, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, стр. 7; Bogunović, G. S., nav. delo, str.1383.

Корисна површина дворане износила је 16000 квм, спортска борилишта су заузимала 2500 квм,⁷⁰ а капацитет трибина је био 7000, тада модерних и живо обојених седишта.⁷¹

Одлука о изградњи хале „Пионир” донета је у фебруару 1972. године због потребе Београда за двораном у којој би се одржало Европско првенство у боксу, заказано за почетак јуна 1973. године. Градоначелник Бранко Пешић позвао је седам пројектантских бироа да учествују на конкурс, а дао рок од само 9 дана за израду урбанистичког решења за цео комплекс и прелиминарно идејно решење за спортски објекат. Урбанистичко решење је обухватало универзалну, мултифункционалну спортску дворану, пливалиште са олимпијским базеном и велодром. Задатак је поверен брачном пару, архитектама, Драгољубу и Љиљани Бакић, који су победили на конкурс. Хала „Пионир” је грађена као монтажни објекат, јер је само на тај начин било могуће извођење у року.⁷²

Оно што је у овој хали тако карактеристично, због чега је навијачи, односно публика воли више од било које друге, због чега је зову навијачко „гротло”, је нагиб трибина, који даје веома присну атмосферу. Према речима самих архитеката, визурне линије са трибина су конструисане према мартинели за хокеј, те је добијено веома стрмо гледалиште, које је у екстремној комуникацији са борилиштем. Хала никада није послужила за хокеј, јер се касније изградила „Ледена дворана”, али је тај осећај близине терена, остао привлачан посетиоцима.⁷³

Београдска Арена

Године 1989. светска кошаркашка организација ФИБА је на састанку у Минхену, прихватила кандидатуру Београда да организује Светско првенство у кошарци 1994. године, али под условом да изгради одговарајућу халу. Тада се приступило изради пројекта, на основу скица, које је за ту прилику израдио архитекта Влада Славица.⁷⁴ Године 1991. за место нове дворане одређен је Блок 25 у Новом Београду, а већ следеће године је започета изградња. Београдска „Арена” спада

70 ИАБ, СО Палилула (23), 351–491/73; Информације су добијене у разговору са брачним паром Бакић; Вакић, Лј. (2012) *Anatomija V&B arhitekture*, Београд: Лјилјана Вакић, стр. 3. Хала Пионир, http://www.tasmajdan.rs/kom_clanak/prikaz/10/22/172/1/index.html, 10. 02. 2011.

71 Митровић, М. (1975) *Новија архитектура Београда*, Београд: Југославија Београд, стр. 33.

72 Вакић, Лј. nav. delo, str. 3.

73 Информације су добијене у разговору са брачним паром Бакић.

74 Подаци добијени у разговору са архитектом Владом Славицом. Интервју рађен у фебруару 2010. године.

у највеће хале у Европи и највећу на Балкану, а њен изглед и могућности далеко премашују све што је до сада било изграђено у Београду (слика 7). Због санкција, бомбардовања и других несрећних околности, градила се далеко дуже него што је предвиђено. Коначно је завршена после готово две и по деценије, а у њој се одржавају значајне спортске и културне манифестације Београда. Свечано је отворена тек за кошаркашки турнир Дијамантска лопта 2004. године, а након тога у њој је одржано Европско првенство у кошарци 2005. Познато је да је „Арена” била веома скупа инвестиција, за коју је у више фаза изградње, град дао велике суме новца, због чега су је извесни критичари проглашавали за непотребну. Данас она испуњава све светске стандарде великих хала и својом искоришћеношћу успева да одржи квалитет, који је и био услов за изградњу.

Слика 7, Београдска „Арена”, отворена 2004. године.

Извор: приватна збирка.

Према речима архитектке Владе Славице, овакве дворане у Европи нису постојале, па се поставило веома значајно питање ко ће да ради технологију „Арене”. Пошто су Американци стручњаци за ове области и имају огромно искуство у грађењу спортских хала, одлучено је да је ради америчка фирма ХОК (НОК Architects). Током година изградње Славица је писао дневник, тј. историју градње по етапама, где је сложио скице од прве до последње, на којима се јасно види да је у одређеним тренуцима, на лицу места, у ходу, морао да мења пројекат.⁷⁵

Закључак

Физичко васпитање у Београду може се пратити од 1808. године, увођењем наставе мачевања, као обавезног предмета на Великој школи. Ипак, тек средином XIX века почиње развој архитектуре спортских објеката отварањем првих јавних купалишта на обали Саве. У то време се отвара и прво стрелиште, које се налазило у Топчидеру. Од изградње првих

⁷⁵ Исто.

игралишта долази и до промена у самим спортским клубовима тако да играчи и управе оснивају нове клубове и граде нове терене на празним пољанама Београда.

Једна од првих спортских целина, на којој су подигнути први спортски терени, је целина на простору некадашњег Тркалишта. На том простору се током готово седам деценија одвијао спортски живот Београда због чега је његов значај немерљив. Од коњичких трка, преко првих београдских стадиона, на које су играчи од куће доносили клупице за гледаоце, завршен је свесоколским слетом 1930. године. Након тога, овај спортски простор у потпуности је замењен универзитетским. Осим четири зграде факултета, на њему су подигнути и архив и библиотека, који су овом делу града дали потпуно нови, али подједнако велики значај.

Постојање два београдска велодрома пре више од сто година показује висок степен развоја спортске архитектуре у том тренутку. На њиховим местима су касније подигнуте грађевине које имају другу намену, али су се уклопиле у урбанистички план ужег центра града. Један од ретких објеката који је задржао спортску улогу од настанка до данас је соколски дом „Матица”. Изграђен као највећи соколски објекат у Београду, до данас је остао препознатљив градски репер. Првобитну функцију су задржали и соколски дом Друштва Београд III (данас СД Раднички), као и соколски дом Друштва Београд IV (данас СК Партизан). Након Другог светског рата, нестала су сва спортска игралишта и пољане које су красиле градско језгро Београда. У складу са развојем главног града, донет је и нови концепт у развоју простора за рекреацију и спорт, који је био прилагођен свим становницима нових насеља.

Деведесете године XX века обележиле су застој у изградњи ових грађевина, услед санкција и ратова у бившим републикама Југославије. Тада започета изградња Београдске „Арене”, која је требало да буде домаћин Светског првенства у кошарци 1994. године, прекинута је на неколико година. Након више од двадесет година, отворена је почетком новог миленијума и представља круну београдске спортске архитектуре.

Кроз развој архитектуре спортских објеката у периоду од XIX до XXI века, можемо пратити читав низ промена и преображаја у архитектури, где се губе једни, а добијају нови архитектонски облици, где нове тековине потискују и уништавају старе, док историја наставља да иде својим неумитним током.

ЛИТЕРАТУРА:

Švajgar, V. (1924) Sokolski domovi, prvi deo, *Jugoslovenski Sokol* br. 3, god I, Ljubljana: Jugoslovenski sokolski savez, str. 37–49.

Први југословенски спортски алманах, број I, (1930) Београд: Ј. Николић.

Аноним, (1934) Народна купатила О.г.Б, *БОН* бр. 1–3, Београд.

Anonim, (1937) Finansijski odbor izglasao je budžet Ministarstva fizičkog vaspitanja, *Sokolski glasnik* br. 3, god. VIII, Beograd: Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije.

Стојановић, Д. (1953) *Чика Дачине успомене 1903–1953*, Београд.

Janković, M. i Popović, K. (1962) Stadion i sportski park JNA u Beogradu, *Arhitektura urbanizam* br. 15, Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, str. 12-15.

Јовановић, П. Ж. (1964) *Из старог Београда*, Београд: Туристичка штампа.

Пауновић, М. (1971) *Београд кроз векове*, Београд: Светозар Марковић.

Чубриловић, В. (ур) (1974) *Историја Београда 2*, Београд: Просвета.

Митровић, М. (1975) *Новија архитектура Београда*, Београд: Југославија Београд.

Radan, Ž. (1977) *Pregled historije tjelesnog vježbanja i sporta*, Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu.

Дероко, А. Београд на сусрету два века, у: *Београд у сећањима 1900 – 1918*, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 10–42.

Андрејевић, М. Преображаји амбијента и људи старог Тркалишта, у: *Београд у сећањима 1900–1918*, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 94–100.

Јовановић, Б. Спорт и спортисти, у: *Београд у сећањима 1900–1918*, приредио Васић, П. (1977) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 125–147.

Лимић, Д. В. Ђачко купатило на Дунаву, у: *Београд у сећањима 1919–1929*, приредио Ђоковић, М. (1980) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 279–284.

Андрејевић, М. Успон београдског фудбала после Првог светског рата, у: *Београд у сећањима 1919–1929*, приредио Ђоковић, М. (1980), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 203–215.

Кадијевић, А. (1996) *Момир Коруновић*, Београд: Републички завод за заштиту споменика.

Андрејевић, М. (1989) *Дуго путовање кроз фудбал и медицину*, Горњи Милановац: Дечје новине.

- Цветковић, Д. (1998) *Соколи и соколски слетови*, Београд: Мирослав.
- Недељковић, С. (2003) Соколи прегатоци, *Добровољачки гласник* бр. 21, Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918.
- Stanković, A. (2003) *Viteško, dvorsko i građansko mačevanje u Beogradu*, Beograd: Signature.
- Гордић, Р. М. (2004) *Велика школа 1808–1813*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Група аутора, (2004) *Модерна српска држава 1804–2004*, Хронологија, Београд: Историјски архив Београда.
- Група аутора, (2005) *Живети у Београду 1842–1850*, Документи управе града Београда, Београд: Историјски архив Београда.
- Група аутора, (2005) *Живети у Београду 1851–1867*, Документи управе града Београда, Београд: Историјски архив Београда.
- Vogunović, G. S. (2005) *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, arhitektura, (I), arhitekti, pojmovi*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Тодић, М. (ур.) (2006) *110 година фудбала у Србији*, Београд: Фудбалски савез Србије.
- Ignjatović, A. (2007) *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd: Gradjevinska knjiga.
- Куртовић – Фолић, Н., Ротер-Благојевић, М., Никезић, А., Јадрешанин – Милић, Р., Николић, М. и Ђоровић, Д. (2007) Пројекат ревитализације Ташмајдана, *Наслеђе VIII*, Београд: Заводу за заштиту споменика културе града Београда, стр. 241–251.
- Михајлов, С. (2007) Летња позорница у Топчидеру, *Наслеђе VIII*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 119–127.
- Стојановић, Д. (2008) *Калдрма и асфалт, Урбанизација и европеизација Београда 1890 – 1914*, Београд: Удружење за друштвену историју.
- Тодоровић, Ч. С. (2009) *Спорт у старом Београду (XIX век)*, Београд: *Zepter Book World*.
- Килибарда, З. Н. (2010) Преглед делатности и улога Драгана Гудовића у београдској архитектури, *Годишњак LVII*, Београд: Музеј града Београда, стр. 211–240.
- Миловановић, М. (2011) *Наш плави буквар*, Београд: Клуб пријатеља ОФК Београда.
- Милашиновић Марић, Д. (2011) Развојни токови у српској архитектури 1945-1961, *Архитектура и урбанизам* бр. 33, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, стр. 3-15.
- Vakić, Lj. (2012) *Anatomija B&B arhitecture*, Beograd: Ljiljana Vakić.

Путник, В. (2013) Соколски домови и стадиони у Београду, *Наслеђе XIV*, стр. 69–82.

Макуљевић, Н. (2014) *Османско – српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815–1878)*, Београд: Тору.

Тирковић, Ц. С. (2014) *Калемегданске сенке*, Београд: Дерета.

Zec, N. D. Money, Politics and Sports: Stadium Architecture in Interwar Serbia, in: *On the Very Edge, Modernism and Modernity in the Arts and Architecture of Interwar Serbia (1918–1941)* eds. Bogdanović, J., Robinson Filipovitch, L. and Marjanović, I. (2014), Belgium, Leuven University press, pp. 269–289.

Путник, В. (2015) *Архитектура соколских домова у Краљевини СХС и Краљевини Југославији*, Београд: Филозофски факултет.

Караулић, Ј. (2016) Соколски слетови у краљевини Југославији на примеру свесоколског слета у Београду 1930. године, *Ко је Соко тај је Југословен*, каталог изложбе, Београд: Музеј историје Југославије.

Вебографија:

Radovanović, В. (1991) Staništa, Beograd, str. 23, 22. 01. 2010. http://www.zastava-info.co.yu/kultura/monografija/osnivanje_konjickog_drustva.html

Цвејић, Б. Дуга историја коњичких трка, 3. 03. 2010. http://www.danas.rs/vesti/srbija/beograd/duga_istorija_konjickih_trka.39.html?news_id=151637

Званична веб презентација Београдског хиподрома, 23. 12. 2009. <http://www.hipodrombeograd.rs/istorijat.php>

Традиција дуга 125 година, 21.04.2011. <http://www.bss.rs/index.php/savez/istorijat.html>

Приче из прошлости, <http://www.ofkbeograd.net/index.php?id=185>, преузео податке у: Вукадиновић, Љ. (1943) *Вечити ривали*, Београд: Књижара Иван Гундулић.

Обнова Партизановог стадиона, 26. 12. 2011. <http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/>.

Фондови из Историјског архива Београда

ИАБ, СО Палилула (23), 351–491/73

Интервјуи:

Интервју са архитектом Владом Славицом вођен у фебруару 2010.

Интервју са брачним паром архитектама Драгољубом Бакићем и Љиљаном Бакић вођен 14. 4. 2015.

Marija Pavlović

Art production group *Museum Night*, Belgrade

THE ROLE, SHAPING AND METAMORPHOSIS
OF SPORTS FACILITIES IN BELGRADE IN THE 19TH
AND THE 20TH CENTURY, IN RELATION
TO THE CITY NEEDS

Abstract

Every city is a mirror of society and societal activities throughout its history. In its past, Belgrade has witnessed great changes. Over a few decades in the 19th century, it has been transformed from an unarranged town into the capital city of Serbia. Together with the development of the state, inspirations grew to step up with the global developments which involved nurturing of sports disciplines. The sports architecture of Belgrade started in mid-19th century and developed from the first public bathing sites at the Sava river bank, the shooting range at Topčider and the football fields at the Horse Racing Track, changing the shapes and purposes to suit the needs of the city. In the first few decades of the 20th century, tennis court and ice-skating ranks, swimming pools and big stadiums were built, later to be followed by modern sports halls. Through development of sports facilities architecture we can follow a whole series of changes and transformations where some architectural shapes were lost and some new appeared, all while history unravelled in its own inevitable pace.

Key words: *sports facilities, playgrounds, public bathing sites, fields, stadiums, sports-recreational centres, halls*